

A. ŠLIOGERIS

NAUJOJO RACIONALUMO IEŠKOJIMAI¹

H. Markūzės socialinės doktrinos filosofinių pagrindų kritika

II

Naujojo racionalumo sukūrimo parengiamąja sąlyga H. Markūzė laiko negatyviojo mąstymo atgaivinimą. Negatyvusis mąstymas yra savotiška prolegomena naujam racionalumui, tačiau jis dar telpa represyvinio racionalumo ir viešpatavimo logikos rémuose kaip tam tikra naujus horizontus atverianti tendencija. Negatyviojo mąstymo koncepcija kaip savotiška povandeninė srovė arba kaip programinis reikalavimas persmelkia visą H. Markūzės socialinę-filosofinę teoriją. Dar daugiau, H. Markūzė galvoja, kad visą Vakarų Europos filosofijos turinį sudaro ne materializmo ir idealizmo kova, bet dviejų fundamentalių mąstymo būdų — pozityviojo ir negatyviojo — dialektinis žaismas. „Šio kontinuumo (filosofijos istorijos — A. Š.) ribose susidūrė skirtingi būdai suvokti, organizuoti ir keisti gamtą bei visuomenę. Stabilizuojančioms tendencijoms prieštaravo griaunantys proto elementai, pozityviojo mąstymo jėgai — negatyviojo mąstymo jėga“².

Kokios yra negatyviojo mąstymo struktūros ypatybės? Pirmiausia, šis mąstymas neigia betarpiškai duoto reiškinio protingumą ir teisingumą. Šio mąstymo aksioma: tai, kas duota, nėra tikra (G. Hegelio dialektikos motyvas). H. Markūzė pripažįsta, kad mokslinio tyrimo metodai (represyvinis racionalumas) laužo betarpiškai duotas reiškinų struktūras ir prasiskverbia prie objektyvios, t. y. loginės-matematinės reiškinio struktūros. Tačiau pastarojoje neatsiskleidžia istoriškai egzistencinės reiškinio galimybės, kurių realizacija padėtų įveikti objektyvaus pasaulio susvetimėjimą. Technologinė realybė, kaip loginio-matematinio gamtos struktūravimo pasekmė, H. Markūzės požiūriu, yra svetima ir priešiška žmogui, kaip ir nesužmoginta gamta. Negatyvusis mąstymas neigia ne tik susvetimėjusios technologinės tikrovės išorines formas, bet ir susvetimėjusį pasaulį pagimdžiusias sąlygas. Jis neigia visą represyvinę gamtos ir visuomenės organizavimo sistemą, atsiradusią „viešpatavimo logoso“ pagrindu. Tiesa, šis neigimas yra parengiamasis, kadangi negatyvusis mąstymas nėra turiningas. Jis išreiškia valią bei nusiteikimą neigti, bet neaprašo konkrečių neigimo būdų.

¹ Pirmoji šio straipsnio dalis paskelbta „Problemose“, 1975, 2(16).

² Marcuse H. Der eindimensionale Mensch. Neuwied und Berlin, 1970, S. 140.

Negatyviojo mąstymo sąvoka, H. Markūzės požiūriu, yra ne tiek aprašomojo, kiek normatyvinio pobūdžio. Negatyvusis mąstymas rodo, kokia turėtų tapti filosofija, nes šiuo laiku tik filosofinio mąstymo dėka galima išsiveržti už mokslo reprezentuojamo represyvinio racionalumo ribų. Negatyvumas esąs paties filosofinio mąstymo stichija ir dvasia. Filosofija pateisinanti savo egzistenciją, kiek ji neigia dominuojantų gyvenimo bei pažinimo būdą. Šis teiginys paaikškina H. Markūzės neigiamą požiūrį į neopozityvistinę filosofiją. Kadangi neopozityvistinė filosofija sąmoningai atsisako spręsti vadinamąsias metafizines problemas, iš filosofinės tiesos pašalina ontologinius, t. y. dorovinius bei egzistencinius parametrus ir tampa politiškai nekaltu ir etiškai neutraliu akademinu žaidimu, H. Markūzė ją kaltina konformizmu ir šiuolaikinės industrinės visuomenės represyvinio totalumo apologija. H. Markūzė iškelia alternatyvą: arba filosofija yra negatyvi, t. y. maištaujanti, griauianti *status quo*, socialiai angažuota, orientuota į ontologines vertybes, politiškai aktyvi, arba ji iš viso nėra filosofija; arba filosofija stengiasi būti veiksminga (ne tik išminties meilė, bet išminties įkūnijimo gyvenime organonas), arba ji iš viso nereikalinga.

Kaip žinia, dar pereito amžiaus pirmojoje pusėje filosofijai panašius uždavinius kėlė K. Marksas. „Filosofai tik įvairiai aiškino pasaulį, bet uždavinys yra jį pakeisti“³,— sakoma vienuoliktojoje tezėje apie L. Fojerbachą. Šioje tezėje taip pat aptariama filosofija, neigianti represyvią klasinės visuomenės tikrovę, sugebėjimas „negatyviai“ mąstyti apie tai, kas egzistuoja, revoliucionizuoti konkretų istorinį minties ir veiksmo universumą. Savo forma H. Markūzės negatyviojo mąstymo koncepcija primena K. Markso revoliucinio mąstymo sampratą. Dar daugiau, pats H. Markūzė mano, kad jo „kritinė teorija“ yra revoliucinių marksizmo tendencijų paveldėtoja. O kaipgi iš tikrųjų yra? Kaip žinia, K. Marksas niekada negalvojo, jog filosofija turi įveikti mokslinio-techninio mąstymo varžtus. Priešingai, K. Markso požiūriu, tik visiškai įveikus metafizines ir idealistines senosios filosofijos tendencijas ir sukūrus griežtai mokslinius žmogaus ir visuomenės tyrimo teorinius pagrindus, filosofija gali tapti galinga revoliucinio nežmoniškų žmogaus gyvenimo sąlygų pertvarkymo priemone. Materialistinis istorijos supratimas paverčia „aukso amžiaus“ utopiją moksliniu-techniniu projektu. Kurdamas mokslinio socializmo teoriją, K. Marksas visada rėmėsi tikslo ir priemonių vienybės principu. Tikslo ir priemonių vienybės supratimas K. Marksui padėjo įveikti visuomenės mokslų idealizmą bei utopizmą.

H. Markūzės negatyviojo mąstymo koncepcija tikslą radikaliai priešpastato priemonėms. „Svarbiausios filosofijos sąvokos,— tvirtina jis,— visada buvo metafizinio pobūdžio: jos buvo neverifikuojamos egzistuojančios kalbos ir veiksmo universumo terminais“⁴. Negatyvusis mąs-

³ Marksas K. ir Engelsas F. Vokiečių ideologija. V., 1974, p. 465.

⁴ Marcuse H. Der eindimensionale Mensch, S. 241.

tymas išsiskleidžia metafizinėse sąvokose, kurios nukreiptos į horizontus, esančius „anapus“ represyvinės būties ir mokslinio-techninio logoso. Naujojo racionalumo horizontai atplėšiami nuo egzistuojančio gyvenimo ir minties universumo. Esamybės neigimas yra absoliutus maištaujančios minties šuolis už konkrečiai egzistuojančio represyvinio sociumo ribų. Kadangi mokslinis mąstymas ir jo vadovaujamas revoliucinis veiksmas susieti su represyvia tikrove, apsunkinti viešpatavimo logoso našta, tai toks revoliucinis viešpatavimas ar veiksmas, jeigu jis besąlygiškai neatmeta „grynojo objektyvumo“ teorijos ir praktikos, galų gale vėl pagimdo naujos rūšies „represyvią tikrovę“, aukštesniu lygiu atgamina viešpatavimo logiką ir pavergimą, todėl tik absoliutus esamybės neigimas, H. Markūzės požiūriu, yra nemokslinio pobūdžio. Filosofijos sąvokos turi būti apvalytos nuo represyvinio racionalumo liekanų, t. y. turi tapti abstrakčiomis. „Abstraktumas yra vidinė mąstymo gyvybė, jo autentiškumo žymė“⁵, — teigia H. Markūzė. Jeigu K. Markso požiūriu, revoliucinis-praktinis filosofijos rezultatyvumas tiesiogiai priklauso nuo to, kokių mastu ji įveikia ideologinį (t. y. idealistinį) mąstymo būdą, tai H. Markūzei „ji (filosofija — A. Š.) yra ideologija, ir šis ideologinis pobūdis iš esmės yra filosofijos dalis, kurios negali įveikti joks scientizmas ar pozityvizmas“⁶. Vadinasi, filosofija, kaip „negatyvus mąstymas“, funkcionuoja idealioje sferoje, anapus imanentinių materialiosios tikrovės potencijų. Tokiu atveju „naujojo racionalumo“ karalystė yra grynojo esamybės neigimo horizontas, ribinė sąvoka, neturinti jokio konkretaus turinio. Tiesa pasirodo esanti absoliuti būties dimensija, peržengianti tai, kas betarpiškai duota, ir neturinti sąlyčio su realiai egzistuojančia tikrove. Teoriją H. Markūzė atplėšia nuo praktikos, todėl teorija tampa būsimos praktikos išeities tašku, praktikos teisingumo kriterijumi, o ne atvirkščiai. Tikslas, t. y. naujasis racionalumas, H. Markūzei yra viskas, o konkrečios šio tikslo įgyvendinimo priemonės jo nedomina. Taigi jau teorinės negatyviojo mąstymo koncepcijos prielaidos yra idealistinio pobūdžio. Kadangi naujasis racionalumas yra savotiškas negatyviojo mąstymo koreliatas, nesunku numatyti, jog idealistinės metodologinės prielaidos turi neišvengiamai nuvesti prie idealistinių išvadų.

Jau minėta, kad naujojo racionalumo struktūrą H. Markūzė laiko viešpatavimo logoso antipodu, mokslinio-techninio logoso, grynojo objektyvumo, paviršutiniškojo pasaulėžiūrinio fenomenalizmo ir ontologinio indiferentiškumo objektui priešybe. Ontologinio „dėmesio“ pasauliui atgaivinimas yra sąlyga etiniam būties vertinimui atsirasti. H. Markūzė griežtai priešpastato grynojo objektyvumo logiką tokiam požiūriui, kur būtis yra ontologinė (tuo pačiu etinė ir estetinė) vertybė. Taigi, perimdamas tradicinę antimoniškąją dviejų modusų proto sampratą, H. Markūzė nemato galimybių harmoningai suderinti šiuos mo-

⁵ Ten pat, p. 150.

⁶ Ten pat, p. 213.

dusus. Savo turiniu H. Markūzės naujasis racionalumas yra vienas iš daugelio „naujosios ontologijos“ variantų. Naujosios ontologijos idėja, kaip programinį reikalavimą, iškėlė tokie žymūs XX amžiaus mąstytojai, kaip N. Hartmanas ir M. Haidegeris, tačiau, kaip savotiška fundamentali filosofijos egzistavimo ir tolesnio vystymosi alternatyva, „naujosios ontologijos“ idėja (ar bent jau intuicija) būdinga visai „humanistinei“ dabartinės buržuazinės filosofijos kryptčiai. Orientacijos į naują ontologiją šaltinis dažniausiai yra antimokslinis nusiteikimas. Iš jo gimė sudėtinga vadinamosios egzistencinės krizės problematika, kurios ištakų reikėtų ieškoti dar S. Kjrkegoro, F. Ničės ir F. Dostojevskio pasaulėjautoje. Dabartinės buržuazinės visuomenės žmogus pergyvena gilią pasaulėžiūros krizę. Idealių badas, dvasinio gyvenimo, aprėmto pigiais materialinio komforto blizgučiais, tuštuma, tikėjimo būties prasingumu paradimas, nerimas, vienatvė ir baimė — ištikimi mūsų dienų Vakarų pasaulio žmogaus, amžinojo klajūno technologinio pasaulio dykumoje palydovai.

Naujosios ontologijos kūrėjai kelia sau uždavinį atgaivinti išdžiūvusius žmogaus dvasios kūrybinio spontaniškumo šaltinius, prikelti iš mirusiųjų tvirtą, sveiką ir džiaugsmingą požiūrį į pasaulį, būdingą antiklos arba italų renesanso žmogui. Žmogaus renesansas pirmiausia suprantamas kaip dvasinio pobūdžio asmeninis egzistencinis „tikrojo“ ryšio tarp žmogaus ir gamtos bei žmogaus ir žmogaus atgaivinimas, žmogaus ir būties susvetimėjimo panaikinimas. Nors naujoji ontologija neretai turi nuosekliai išvystytas ir logiškai tobulas sistemas, kitaip tariant, ji yra mokslinio pavidalo, iš esmės ji išreiškia pastangas atkurti mitologinį, ikimokslinį individualios egzistencijos susiliejimą su ją supančiu pasauliu, panaikinti įtampą tarp reflektuojančios sąmonės ir ikireflektyvinės būties. Toks ikireflektyvinis žmogaus būties santykis būdingas palyginti žemai socialinių organizmų išsivystymo pakopai. Jis laipsniškai išnyksta, vystantis gamybinėms jėgoms ir didėjant žmogaus galiai užvaldyti gamtą, pajungti savo interesams, ją sužmoginti. Pamažu žmogus išsiskiria iš gamtos ir bendruomeninio kolektyvo kaip individuali reflektuojanti būtybė, nes šis išsiskyrimas yra objektyviai sąlygotas. Todėl pastangos sugrąžinti „pirmapradę harmoniją“ yra savotiška romantizmo atmaina, kurią galėtume pavadinti urviniu romantizmu. Tai „bėgimas nuo laisvės“ į modifikuotą M. Haidegerio „man“ stichiją. Buržuazinio pasaulio žmogus, gyvenantis socialinių dekoracijų, sukurtų pagal sauso išskaičiavimo principus, ir prievartinio, mechaninio bendravimo tarp individų — funkcinų gigantiškos technologinės ir biurokratinės mašinos vienetų — dykumoje, ieško „prarasto rojaus“. Naujoji ontologija yra bandymas sukurti pasaulietinę intelektualinio elito religiją, kuri skatintų laisvą bendravimą su pasauliu. Ne be pagrindo visų variantų naujosios ontologijos pranokėju galima laikyti K. Markso amžininką danų mąstytoją, egzistencinės filosofijos patriarchą S. Kjrkegorą, kurio įsitikinimu, aukščiausia dvasinio žmogaus eg-

zistavimo pakopa — labai asmenišką ir unikalų žmogaus ryšį su dievu.

Idealistinę naujosios ontologijos schemą perima ir H. Markūzė. Tiesa, naujojo racionalumo struktūras jis bando pavaizduoti visuotinėmis socialinėmis-psichologinėmis ir socialinėmis struktūromis, visos žmonijos protu. Tačiau, kadangi H. Markūzė neatskleidžia naujojo racionalumo struktūrų realizacijos objektyvių prielaidų bei tendencijų šiuolaikinės industrinės visuomenės ekonominėse struktūrose, jo požiūris tampa kraštutinio smulkiaburžuazinio individualizmo išraiška.

Formaliai H. Markūzės naujasis racionalumas tiek giminingas dialektinei logikai, kiek pastaroji, priešingai formaliajai logikai, nugrimzta į pažinimo objekto gyvenimą, kiek ji yra paties objekto logika. Šia prasme dialektinė logika „neabejinga“ objektui, įvertina objekto kokybinį savitumą, ji nenukrypsta nuo objekto kokybinio turinio į kiekybinio-matematinio daiktiškumo distiliato universumą, nesuskaldo ontologinio daikto „solidumo“ į instrumentinius formalios loginės kalkuliacijos simbolius. Dialektinė logika orientuota į ontologines daikto reikšmes. Apie šį jos ontologiškumą jau atvirai kalba G. Hegelis savo filosofijoje. G. Hegeliui ontologija ir logika sutampa — sąvoka yra ontologinis objektyvaus pasaulio pagrindas. Neatsitiktinai negatyvusis mąstymas, kuris, H. Markūzės požiūriu, yra prolegomenai naujam racionalumui, integruoja neigiančiąsias G. Hegelio dialektikos tendencijas. Tačiau H. Markūzė nesutapatina naujojo racionalumo ir dialektinės logikos struktūrų. Jis rašo: „Dvasios fenomenologija išrutulioja proto struktūrą kaip viešpatavimo struktūrą ir kaip viešpatavimo struktūros įveikimą“⁷. Taigi dialektika yra tik savotiškas įvadas į naująjį racionalumą, nes ji dar paženklinta viešpatavimo logoso, grynojo objektyvumo logikos „apgamais“.

Aprašinėdamas naujojo racionalumo struktūrą, H. Markūzė analizuoja ne ekonomines, politines, socialines-psichines žmogaus galimybes pasaulio mokslinio pažinimo ir praktinio sužmoginimo procese, bet grynojo idealo istoriją, kuri plėtojasi pirmiausia Vakarų Europos idealistinėje filosofijoje. Tradicinių spekuliatyvinės metafizikos simbolių kalba — naujasis racionalumas — yra toks pasaulio pažinimo būdas, kai realizuojama Logoso, Eroso ir Etoso vienybė. Šią filosofinę maksimą buvo įskėlę daugelis Vakarų Europos idealistinės filosofijos atstovų, pradedant Platonu ir baigiant moderniuoju idealizmu (pvz., M. Haidegeris). Logoso, Eroso ir Etoso vienybės atgaivinimas, bandant pažinti ir keisti pasaulį, pirmiausia pagrįstas tuo, kad išoriškas subjektiškai objektiškas žmogaus ir pasaulio santykis, būdingas tradiciniam (loginiam-diskursyviniam filosofijoje ir loginiam-matematiniam moksle) pažinimo būdai, pakeičiamas ontologiniu ryšiu. Etiškai ir estetiškai neutralus, grynai objektyvus požiūris į pasaulį be ontologinio rūpesčio dėl būties (kaip pažinimo objekto), persunktas paviršutinišku ir neatsakingu feno-

⁷ Marcuse H. Eros and civilisation. New York, 1955, p. 102.

menalizmu (būtis yra tik fenomenų universumas), pasirodė esąs pražūtingas gamtai ir žmogui. Pažinimas turi atsisakyti fenomenalizmo, neutralumo objektui ir „dieviškai“ objektyvaus požiūrio į pasaulį. Vaizdingai kalbant, pažinimas turi tapti objektą mylinčiu pažinimu ir, kita vertus, pažinimu pagal grožio principus. Pažinimas turi būti toks, kad veiksmas, kurį reguliuoja šis pažinimas, santykiu su savo objektu ne tik kaip su gryna manipuliacijos medžiaga, ne tik kaip su paprasta manipuliuojančio subjekto poreikių patenkinimo priemone, bet kaip su būtimi, kuri tam tikru mastu yra tikslas pats savaime. Beje, šis ontologinis požiūris į daiktą neprikergiamas pažinimui tarytum iš šalies, neturi atsirasti tik praktiškai pritaikant pažinimą, bet persmelkia pažinimo struktūrą kaip imanentinę šios struktūros savybę. Pažinimo subjektas tarytum etiškai įpareigojamas ne tik kaip žmogus kitiems žmonėms, bet kartu *būtent* kaip pažinimo subjektas pažinimo objektui, nepriklausomai nuo to, ar tas pažinimo objektas gyvas ar negyvas daiktas — žmogus, akmuo ar medis. Pažinimo subjektas turi skaitytis su savaimingąja, būtiškąja pažinimo objekto dimensija, turi suvokti, kad pažinimo objektas egzistuoja ne tik kaip subjekto koreliatas, bet ir kaip daiktas sau (ne gnoseologine, bet ontologine prasme). Taigi naujojo racionalumo struktūrose pažinimas tarytum panardinamas būtyje, esmė susilieja su egzistencija, subjektas sutampa su objektu ir subjekto priešpatatymas objektui čia praranda prasmę. Pasaulio pažinimas pirmiausia pasireiškia kaip savotiškas rūpestis dėl būties, kaip atsakomybė už visa, kas egzistuoja. Šis rūpestis yra visuotinis, t. y. visi būties modusai suvokiami kaip pati būtis, kaip tam tikros neišsemiamas būties galimybes išreiškiančios ontologinės intencijos apraiškos. Būtis patenka į pažinimo sferą kaip totalinė vertybė, o begaliniai būties modusai — kaip šios vertybės išikūnijimas bei individualizacija. Naujasis racionalumas tartum panardina žmogų į vertybių ir tikslų pačių savaime karalystę. Mokslinis-techninis Ratio, pagrįstas viešpatavimo logika, struktūruoja būtį kaip priemonių universumą. Beje, ir pats struktūravimo subjektas, t. y. žmogus, įvedamas į grynojo objektyvumo logoso sistemą tik kaip priemonė. Grynojo objektyvumo žmogaus dvasios pasaulis ištuštėja, nes žmogus negali rasti tos realybės, kuri būtų tikslas pats savaime. Žmogus praranda būties, tuoj pačiu ir gyvenimo prasmės jausmą, nes prasmė suponuoja reiškinį, kuris būtų tikslų karalystės dalių. Naujojo racionalumo struktūroje būtis tampa galutiniu tikslu, kaip *tai, kas egzistuoja taip, kaip egzistuoja iki pažintinio ir praktinio struktūravimo*. Taigi atgaivinamas teleologinis požiūris į tikrovę. „Aukščiau pateikti svarstymai parodė ne tik gamtamokslinių metodų ribas ir prietarus, bet ir jų istorinį subjektyvumą. Jie iškelė poreikį atgaivinti tam tikros rūšies „kokybinę fiziką“ ir teleologinę filosofiją“⁸, — tvirtina H. Markūzė. Tačiau, reikalaujamas sugrąžinti loginėms pažinimo proceso struktūroms „galutines priežastis“ (Endursachen), H. Markūzė ruo-

⁸ Marcuse H. Der eindimensionale Mensch, S. 180.

šia dirvą religinės pasaulėžiūros renesansui. Jo požiūriu, žmogus galės sėkmingai spręsti socialines ir antropologines problemas tik sukūręs teleologinį mentalitetą. Naujasis racionalumas, naujoji teleologinė pasaulėjauta sugrąžina žmogų prie būties ištakų, nuramina „nelaimingosios sąmonės“ veržimąsi į reflektuojančio skepticizmo „blogąją begalybę“, įveikia kosminę vienatvę ir baimę, kankinančias prabudusią su-svetimėjusio žmogaus sąmonę. Žmogus pasiekia „nuramintos būties“ (Befriedete Dasein), t. y. visiškos harmonijos su pasauliu ir savimi būseną.

Būties nuraminimas — tai magiškas raktas, kuriuo H. Markūzė bando atverti „aukso amžiaus“, ne kaip amžinai liūdno žmogaus svajones apie tai, kas buvo ir nebesugrąžinama, bet kaip šviesios vilties ateičiai, vartus. „Visi džiaugsmi ir žmogaus laimė priklauso nuo sugebėjimo taip transcenduoti gamtą (prigimtį — A. Š.), kad pats gamtos užvaldymas būtų pajungtas būties nuraminimui“⁹. Būties nuraminimo struktūros tiesiogiai priklauso nuo naujojo racionalumo, kaip naujo mąstymo ir naujos pasaulėjautos organizavimo būdo. Teleologinė pasaulėjauta turi pagimdyti teleologinę gamtos pertvarkymo veiklą, pašalinti iš gamtos pirmą pradį stichiškumą ir žiaurumą. Šis gamtos humanizavimas, H. Markūzės manymu, visiškai skiriasi nuo instrumentinio-technologinio jos sužmoginimo, kuris vykdomas šiuo metu egzistuojančio „viešpatavimo Ratio“ struktūrose. „Civilizacija duoda priemonių išlaisvinti gamtą iš jos brutalumo, nepakankamumo ir aklumo. Ši priemonė — pažįstanti ir pertvarkanti proto galia. Tačiau protas gali atlikti šią funkciją tik kaip potechnologinis racionalumas (Nachtechnologische Rationalität), kai pati technika tampa (būties — A. Š.) nuraminimo priemone, „gyvenimo meno“ instrumentu“¹⁰. Beje, humanizuojama ne tik išorinė gamta, bet ir žmogaus prigimtis. Naujasis racionalumas išlaisvina žmogų iš aklo instinktų viešpatavimo, represyviųjų poreikių, gyvuliškojo prado valdžios. Laisvame visų kūrybinių galių žaisme žmogus išskleidžia savo tikrąją, apšviestą ir nuramintą egzistenciją. Štai kokia puiki ateitis laukia žmonijos, *jeigu* ji pasinaudos H. Markūzės išrašytais receptais ir atliks fundamentalųjį „didžiojo atsisakymo“ arba „didžiojo neigimo“ aktą. Jeigu! Šitas „jeigu“ amžių amžiais buvo vienintelis, „nežymus“ plyšelis žmonijos ateities „krištolinių rūmų“ pamatuose. H. Markūzės naujojo racionalumo koncepcijos utopiškumas skaudžiai bejėgiškas ir ryškus dabartinės kapitalistinės visuomenės tikrovės fone. Juk pats H. Markūzė gana įtikinamai parodo, jog represyvinė visuomenė, manipuliudama žmogaus mąstymu ir veiksmais, sugeba užgniaužti visas transcenduojančias *status quo* gyvenimo bei dvasinės veiklos formas pačioje užuomazgoje. Vienmatis politinės akcijos universumas, vienmatis žmogus su išlyginta, pagal socialinius standartus suglaistyta konformistine ir apologetine mąstysena, vienmatė masinės kultūros

⁹ Ten pat, p. 249.

¹⁰ Ten pat, p. 249.

diktatūra, žodžiu, vienmatė socialinė būtis ir vienmatė sąmonė — tai esminė dabarties žmogaus „būties pasaulyje“ charakteristika. Kokiame šio kapitalistinio pasaulio vienmačio kalėjimo taške žmogus gali prasisiversti į tikrosios žmogaus būties dimensiją?

Į šį klausimą H. Markūzė bando pateikti keletą atsakymų. Jo pirmasis atsakymas: industrinės visuomenės technologinis mechanizmas turi imanentines raidos galimybes, kurių realizavimas pralaužtų represyviojo racionalumo kalėjimo sienas. Tokia galimybė — visiškas gamybos automatizavimas, išlaisvinantis žmogų iš būtinybės dirbti ir išmetantis, išstumiantis jį iš gamybos sferos. Žmogus dirbantysis (Homo faber) taps žmogumi žaidžiančiuoju (Homo ludens). Ši fundamentali žmogaus „būties pasaulyje“ transformacija, H. Markūzės įsitikinimu, turėtų sudaryti sąlygas naujoms mentalinėms ir instinktyvoms struktūroms bei naujiems socialinio bendravimo būdams atsirasti. Tačiau, savaime suprantama, naujos mentalinės ir socialinės struktūros kol kas tėra fantazija, todėl H. Markūzė ir nebando jų konkretizuoti. Visiškas gamybos automatizavimas kol kas yra tik abstrakti galimybė. Tokiu atveju naujasis racionalumas yra abstrakčiai galimos priežasties galima pasekmė, tai yra priklauso abstrakčių galimybių sričiai. Antrasis atsakymas — represyviojo racionalumo „didysis neigimas“ šio racionalumo rémuose. Kas gi turėtų tapti šio neigimo subjektu? H. Markūzės požiūriu, dabartinė darbininkų klasė prarado savo revoliucines potencijas. Nepateikdamas įrodymų, H. Markūzė konstatuoja, kad darbininkų klasė šiuo metu yra visiškai integruota į represyvinę industrinės visuomenės minties ir veiksmo sistemą. Lieka autsaideriai — spalvotieji, liumpmenai, bedarbiai ir t. t. Su šiais deklasuotais elementais H. Markūzė ir sieja savo revoliucines viltis. Tačiau jis neįstengia paaiškinti, kokį ryšį turi naujasis racionalumas ir tikroji žmogaus būtis nerepresyvinėje ateities visuomenėje su deklasuotų elementų mąstysenos ir veiksmo struktūromis. Dar praeitame amžiuje K. Marksas ir F. Engelsas pastebėjo, kad neorganizuota ir sunkiai pasiduodanti organizacijai deklasuotų elementų masė, neturinti klasinės sąmonės ir tikrojo revoliucingumo užuomazgų, yra daugiau stabilizuojanti, negu revoliucinė jėga¹¹. Revoliucinės sąmonės daigų ieškojimas socialinių autsaiderių terpėje geriausiai atveju yra vienas iš daugelio savo amžių atgyvenusios, sentimentalokos „pažemintųjų ir nuskriaustųjų“ idealizacijos, labai populiaros liberalinių reformų ir socialinės filantropijos laikais XIX a. Vakarų Europoje, variantų.

Remiantis H. Markūzės logika, tikrųjų naujojo racionalumo idėjos reiškėjų reikėtų ieškoti šiuolaikinės industrinės visuomenės inteligentijoje, nes tik pastaroji (bent jau jos dalis) neintegruota (idealiai) į represyvinį sociumą. Nors H. Markūzė atvirai neišreiškia šios minties, tačiau būtent taip jį suprato „naujieji kairieji“ ir kiti radikalios opozicijos šalininkai dabarties kapitalistiniame pasaulyje. Šioje „kritinės teo-

¹¹ *Žг. Маркс К. и Энгельс Ф. Избранные произведения. М., 1966, с. 177.*

rijos" orientacijoje į intelektualinį elitą, matyt, ir reikėtų ieškoti jos populiarumo Vakarų šalių studentijoje ir humanitarinėje inteligentijoje priešasčių. Juk galų gale naujasis racionalumas yra tik intelektualinis statinys, nesuterštas „negrynos" ir neidealios klasių kovos dulkėmis, mintinis grynojo žmogiškumo modelis, patenkinantis intelektualinio elito psichologinius kompleksus. H. Markūzės naujasis racionalumas yra vienas iš daugelio nuolat atgimstančio smulkiaburžuazinio inteligento bandymų pakilti virš klasių kovos „ribotumo" bei „nešvarumo" ir kartu išsaugoti savo intelektualinių pozicijų revoliucingumą. Todėl toks revoliucingumas yra tik teorinis. Naujojo racionalumo idėja yra smulkiaburžuazinės utopijos variantas.

K. Sen-Simono, Š. Furjė ir jų amžininkų utopijas pagimdė jų šviesus tikėjimas galimybe įgyvendinti protingą socialinio gyvenimo tvarką. Jų revoliucingumas buvo tik teorinis. Praktinį jų bejėgiškumą sąlygojo dar nesubrendę kapitalistiniai santykiai. Proletariatas dar nebuvo revoliucinė jėga. O H. Markūzė gyvena žlungančio kapitalizmo sąlygomis. Tačiau, atsisakydamas pripažinti, kad darbininkų klasė yra tikroji revoliucinė jėga, kad vienintelė ateities alternatyva yra socializmas, H. Markūzė atsiduria aklavietėje. Jo kritinė teorija ir naujojo racionalumo koncepcija yra ne istorinio optimizmo, bet nevilties ir pesimizmo išraiška. Savo pozicijos netvirtumą iš dalies pripažįsta ir pats H. Markūzė, savo svarbiausią veikalą „Vienmatis žmogus" baigdamas tokiais žodžiais: „Ir tik dėlei tų, kurie jau prarado viltį, viltis yra duota mums (Nur um der Hoffnungslosenwillen ist uns die Hoffnung gegeben" ¹².

¹² Marcuse H. Der eindimensionale Mensch, S. 268.